

ՄԿՐՏԻՉ ՆԱՂԱՇԻ ԹՈՒՂԹԸ ՖԼՈՐԵՆՏԻՈՅ ԺՈՂՈՎԻ ԱՌԹԻԻ.

Մկրտիչ Նաղաշ կամ «նկարագիր» ԺԵ. դարու հայ եկեղեցականութեան նշանաւոր դէմքերից մէկն էր, ծնուած Բաղէշի Պոռ գիւղում: Պատանեկութեան հասակում արդէն գրաւել էր ժամանակակիցների ուշադրութիւնը, որպէս «քաջ քարտուղար, անհամեմատ նկարող և ամենայն արհեստից ճարտարագետ . . .»^{*} Նորանկարչական ձիրքի մասին ապացոյց է ոչ միայն «Նաղաշ» մականունը, այլ և Միւնխենի մատենադարանի հայ ձեռագիրներից մէկի յիշատակարանը, ըստ որի Մկրտիչ Ամթայ արքեպիսկոպոսը նկարագրել է մի ժամագիրք, թէև ոչ գեղարուեստական, ըստ վկայութեան հ. Գալէմբարեանի^{**}: Ժամանակակիցների աչքում յայտնի էր անշուշտ, նաև իբրև երգիչ, թէև չունինք այդ մասին յատուկ աղբիւր:

Մկրտիչ Նաղաշ ՊՀԹ=1430թ. Կոստանդին Վահկացի կաթողիկոսի կողմից ձեռնադրուում է Ամիդի և Միջագետքի արքեպիսկոպոս և հաստատուում, ըստ կենսագրի, «ի վերայ 24 գաւազանի»: Մի ուրիշ յիշատակարան աւելի պարզում է Մկրտիչ Նաղաշի դիրքը և յարաբերութիւնը կաթողիկոսի հետ. «. . . Գրեցաւ . . . աւետարանս . . . ի հայրապետութեան տեառն Կոստանդինի Վահկեցոյ և ի վերադիտողութեան Ամիթ Շահաստանի տեառն Մկրտչի աստուածաբան վարդապետի և արքեպիսկոպոսի ամենայն Միջագետաց և երիցփոխանի կաթողիկոսի ամենայն Հայաստանեայց և մինչ ի ծայրս արևելեան իշխեցողի . . .»^{***}

Մկրտիչ Նաղաշ գրաւել էր նաև ժամանակի հղօրների ուշադրութիւնը. Միջագետքի Շահ Օթման և նորա որդին Համզա Սուլթանները բացառիկ յարգանք էին ցոյց տալիս դէպի նորա անձնաւորութիւնը. Մկրտիչ Նաղաշ շատ լաւ շահագործում էր նրանց բարեհաճութիւնը յօգուտ հօտի և ի պայծառութիւն եկեղեցու:

* Փիրղալէմեան. Նօտարք Հայոց 36. Ալիշան Հայապատ. 374.

** Հ. Գալէմբարեան. Տուցակ 49. 24. Կոստանեան. Մկրտիչ Նաղաշ. Թ.

*** Ալիշան. Հայապատում 372. Արցախ. Մակար եպս. Բարխուդարեանի. Բազու, 1895. եր. 344.

իւր շինարարութեամբ և հայրական, սրտացաւ հողատարութեամբ գրաւել էր նաև հօտի ճշմարիտ սէրը: Թուղթիկ այս մի քանի ակնարկները մեզ համար հասկանալի են դարձնում թղթի ծագման պատճառները: Կոստանդին Վահագցին՝ Եւզենիոս պապից հրաւէր ստանալով՝ Երուսաղէմի Եսայի արքեպիսկոպոսի միջնորդութեամբ, մասնակցելու Ֆլորենտիոյ ժողովին, բնականաբար պէտք է դիմէր Նաղաշի խորհրդին, որ արեւելքի ամենից հեղինակաւոր եպիսկոպոսն էր և իւր տեղակալը:

Թղթի համառօտ բովանդակութեան մասին մենք տեղեկութիւն ունէինք Չամչեանի բերած քաղուածներից միայն: Բայց բնագրի հրատարակութեամբ ոչ միայն ամբողջական գաղափար, այլ և մի քանի նորութիւններ ենք ստանում: Վերնագրից և թղթի վերջում եղած մակադրութիւնից տեղեկանում ենք, որ Նաղաշ այս թուղթը գրել է «հրամանաւ տեառն իմոյ Կոստընդին պատրիարքի և քաջ(s) ախոյեանին և անյաղթ փիլիսոփային Թումա րարունապետի, արեւելեան հոռոտի, ...»: Այստեղ յիշուած Թովման՝ Մեծոփեցին է: Եթէ վերնադիրը հեղինակինը չհամարենք, նոյնը չենք կարող ասել մակագրութեան մասին՝ թղթի վերջում: Տարաբաղդաբար մենք մանրամասնութիւններ չունինք, թէ ինչու Նաղաշ պէտք է նաև Թումա Մեծոփեցուց հրաման ստանար գրելու: Բայց անհասկանալի չէ այս իրողութիւնը: Թովմա Մեծոփեցին արեւելեան վարդապետների մէջ ամենից հռչակաւորն էր այդ ժամանակ իւր գիտութեամբ: Կիլիկեցիք ամենայն հաւանականութեամբ յարաբերութեան մէջ էին նորա հետ, և գիտէին նորա հռչակը աւելի վաղ, քան սկսուեցաւ արծարծուել Աթոռի փոխադրութեան խնդիրը: Ժամանակակից յիշատակարանները, Թովմայի կամ ուրիշների ձեռքով գրուած, միանգամայն պարզում են նորա հեղինակաւոր դիրքը արեւելեան վարդապետների մէջ, և Կիլիկիայի հետ ունեցած կապը*: Հաւանօրէն Կոստանդին կաթողիկոսը զիմել էր և Մեծոփեցու խորհրդին. վերջինս իւր կողմից Նաղաշի մօտ է ուղարկում իւր աշակերտներից մէկին, որ և Նաղաշի հետ մակադրում է այս թուղթը. «և ես Յոհանէս Կաֆացի բացասութեամբ արեղայի և սպասաւոր ուղիղ բանի տուտս Թումա վարդապետի ...»: Մեզ չպէտք է շփոթէ Կաֆացի արեղայի ներկայութիւնը Մեծոփայ վանքում. ուրիշ աղբիւրներից ևս տեղեկութիւն ունինք՝ որ Կաֆացի երիտասարդներ գալիս էին արեւելեան մեծ վարդապետների մօտ ուսանելու: Ըստ յիշատակարանների սերտ յարաբերութիւն կար Հայաստանի և Կաֆայի, նոյնիսկ Կիլիկիայի և Կաֆայի մէջ. հէնց

* Տես մեր աշխատութիւնը. Թովմա Մեծոփեցու կեանքը, Վարդաշապատ. 1914. ԻԱ.

Կոստանդին Վահկացին ինքը 1413 թուականին՝ եպիսկոպոս ժամանակ եղել էր Կաֆայում*:

Բնագրի հրատարակութեամբ ուղղւում է նաև Չամչեանի մի սխալը: Ըստ Չամչեանի Նաղաշն այդ թուղթը գրել է 1436 թ., բայց մակագրութիւնը կասկածի ոչ մի տեղիք չէ թողնում, որ 1438 թուի մայիսի 16-ին է գրուած: Չամչեան շփոթել է ամենայն հաւանականութեամբ ՊԶԵ և ՊԶԷ թուականների Ե և է տառերը, կամ գուցէ գրիչն է շփոթել և Չամչեանի սխալման պատճառ դարձել**:

Թէև Նաղաշի մէջ բերած թուականներից մի քանիսը սխալ են, բայց փրկչական և հայ թուականները միանգամայն համապատասխան են իրար և փոխադարձաբար հաստատում են թղթի գրութեան տարին:

Ի վերջոյ մեզ թւում է, թէ բնագիրը առանց զեղծման չէ հասել մեր ձեռքը: Մի քանի նախադասութիւններ միանգամայն անյարիր են բնագրի շարունակութեան, և ըստ մեզ զեղծաբար ձեռքով ներմուծուած: Նաղաշ իւր թղթի ամբողջութեան մէջ միանգամայն բացասական դիրք է բռնած դէպի միութեան խնդիրը, բաժանման պատճառ համարելով Քաղկեդոնի ժողովը. ստորագծուած նախադասութիւնները ոչ միայն տրամաբանական միութիւն և անհրաժեշտութիւն չեն ներկայացնում բնագրի մէջ, այլ և կրկնութիւն են: Սակայն այդ ներմուծութիւնը բաւական հին պիտի լինի. Չամչեանի օրինակն արդէն աղաւաղուած էր, ինչպէս երևում է մէջ բերուած մի կտորից՝: Ջեռագիրների համեմատութիւնը միայն կարող է պարզել խնդիրը վերջնականապէս:

Ջեռագիրը Լիմ անապատի սեպհականութիւն է, № 214 կաշեկաղմ, 13,4 × 9 × 4,2 սմ. մեծութեամբ, գրուած է թղթի վերայ, բոլորգրով 3^ա—153^ա, իսկ մնացածը նոտրգրով:

Բովանդակութիւնը հետեւեալն է

ա) 3—8^ա. Այս ինչ ի լուծմունս գրոց մեկնութեն Յովբա: Ցանկ է:

բ) 9^ա—139^ա. (Ն)որին (Գ)րիգորի (Ա)նյաղթ փիլիսոփայի և քաջ հոգտորի (ա)շակերտին եռամեծին (Յ)ոհաննու Որոտնեցոյ. (Հ)ամառաւտ լուծմունք դժուարիմաց բանից ի մեկնելի գրոցն Յովբա և ի բանս մեկնչաց.

Սկս. «Մաքուր և հոգևոր սիրոյ»...

* Մատ. Երուս. Ջեռ. № 234, 322^ա.

** Չամչ. Գ. 474.

դ) 139^թ—140^թ. Մեկնութեանս հեղինակի՝ Տաթևացու (139^թ—140) և գրչի յիշատակարանը

դ) 143^ա—151^ա. Մեր թուղթը. «Յաւէտ ծայրացելոյ»...

ե) 153^թ—154^թ. Փիրղալէմեանի մի յիշատակարանը կենսագրական տեղեկութիւններով.

«Ես Ղևոնդ . . .

զ) 155^ա—573^թ. Համառատ լուծմունք ա՛ծաբանին ի լուսաւոր բանից Վանական վ՛դի. Յոհաննու Որոտնեցոյ հաւաքեալ աշխատասիրու՛մ աշակերտի նորին Գէորգեան Երզնկացոյ:

Տարբեր գրով.

Սկ. Առ որս բանիւ են պաճուճեալ . . .

է) 173^թ—183^թ. Նորին յաղագս հոգոյն

Սկ. Նորին յաղագս որդոյ . . .

ը) 183^թ—199^թ. Նորին յաղագս ա՛ծաբնութեան

Եւ զի արդ վ՛ս զի . . .

թ) 199^թ—207^ա. Ծառ առ Կլաւդիան.

Կամիք ուսանել . . .

ժ) 207^ա—Գրիգորի աշկլրի լ՛ծումն յՈրդոյ ճառն

ժա) 208^ա. Նորին Գրիգորի լուծումն Գ. ճառին

Սկս. բանն որ ասէ . . .

ժբ) 208^թ—215^թ. Յաղագս ա՛ծաբանու՛ե ի սրբոյն Դիոնէսիոսէ

Սկ. Հարցումն. Զի՞նչ են անճառելի» . . . Թերի

139^թ—140^ա. Տաթևացու յիշատակարանը Յովբայ լուծման վերջում.

Եւ ժողովողն մեկնուե՛ս է Վանական վրդպտ, աշակերտ Մխիթար վ՛րդաթի, որ Գոշ անուանի: Եւ է սա վդ՛տն Վարդանայ. եւ Վարդան Ներսէսի և նա Եսաեա վ՛դաթին, որոց յիշատակն ա՛հնու՛ք եղիցի. ամէն:

Արդ ես վերջինս ի ծնունդս եկղց՛ոյ Գրիգոր մականուն խնդրող բանի, որ և ի վաղուց հետէ փափաքէի բոլոր մեկնու՛ե Յորայ: Եւ ի թուականութե՛ս հայոց ՊԾԷ ամի եկեալ մեր յերկիրս Քաջբերունի և ձմերեալ ի հ՛շկաբնակ վանքս Մեծոփայ ի սպասու դանբարանաց վարդապետացն սրբոց և ընթերցմամբ հաւաքեցի զդժուարալոյծ բանս Յորա և զմեկնչաց ն՛ր: Այլ սակաւ ինչ լուծումն Արիստակիսի և Գէորգեա ի խրատս զըջու՛ե:

Ընդ նմին և զքաղուածոյ մեկնութ՛են Յովհաննու աւ՛տընչի եւ ընձայեցի ի պատիւ ս՛ր տեղոյս ուսումնասէր անձանց ուղղադաւան մտաց: Եւ ի զլիս՛ս բ՛ժնլով վ՛ս մտաւոր տես՛ե եւ զարդ ուսման ի պէտս բեմասց՛ւ են եւ ի խրատս զբուցատրու՛են: Արդ եթէ գացի ինչ ի սմա ը՛ս հաճոյից խնդրողաց տ՛ն շնհօք և եթէ ոչ այն՛պ շնրհք. և պակասն փոքրընկալ անաւղոյս մերոյ նե-

բնացի: Որ և լուսաւոր վարժապետին մերոյ Յոհանու Որոտնեցոյն ի սմա մասն բարեաց յիշեալ եղիցի: Որ և մեզ յուսողաց և ձեզ յիշողաց ողորմու՜ի տ՛ն հասը՛կեացէ ամէն:

Այլ և աղաչեմ զմտերիմ գաղափարաւդս գրել զսակաւ յիշատակ մեր, և դու գրեալ լիջիր ի գիրն կենացն յաւիտենից. ամէն եղիցի, եղիցի.

140^բ. Սորան կցուած է բուն գրչի յիշատակարանը.

Ով լուսաւոր և ս՛բ հոգի, երկու կենաւք երանելի, հռչակաւոր և անուանի տ՛ր Աւետիք մեծ բարունի, արեգական նման պայծառ լուսաւորես զկեղեցի և իբրու ջուր հոսեալ գոլով արբուցանես ծարաւածի: Արդ և ունիս երիս ի քեզ բան գովելի. զսերմանելն մ՛գէից, զառքելոցն կասողի (s), զվարդապետացն կերակրողի, զոր այժմ ի քէն կու կերակրի: Արդ ես քաղց՛լս և ծարաւիս ի քէն հայցեմ աղերսալի, զի զսովեալըս կերակրես յանմահական կենաց բանի և զծարաւիս զովացուցես ի յաղընէն անսպառելի, նա խաչատուր մեղօք ի լի և պարտապան բիւր քանքարի. չեմ արժանի զքեզ գովելոյ, քանզի և չեմ հմուտ բանի, այլ և զսէր սրտի իմոյ փոքր ի շատէ քեզ ծանուցի, զայս սակաւ գիրս գրեցի, յիշեացես զիս ի բարի: Ամէն ամէն և եղիցի:

Ձեռագրի ուղղագրութիւնը պահել ենք անփոփոխ, բանալով միայն «թիւն» և «թեան» վերջաւորութիւնները: Ուղղանկիւն փակագծի մէջ առնուածները մենք ենք աւելացնում:

Գարեգին Ժ. Վարդապետ.